

TOPONIMLARNING TUZILISHI, SEMANTIKASI VA MADANIY KONTEKSTUAL FARQLARI

Baxronova Martaba Sobirovna

Toshkent davlat yuridik universiteti huzuridagi

Samarqand viloyat akademik

litseyi ingliz tili fani o'qituvchisi

martababaxronova11@gmail.com

tel: +998882113939

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi joy nomlarining (toponimlarning) tuzilishi, semantikasi va madaniy kontekstual farqlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda har ikki tildagi toponimik birliklarning lingvistik xususiyatlarini o'rganish uchun qiyosiy strategiya qo'llanildi. O'zbek toponimlari asosan tabiiy geografik xususiyatlar yoki tarixiy odamlardan kelib chiqqan bo'lsa, ingliz toponimlari ko'pincha qadimgi til qatlamlari, ijtimoiy tarix va migratsiya dinamikasini o'zida mujassam etgan. Ushbu maqola madaniyatlararo tilshunoslik bo'yicha tadqiqotlarni ilgari suradi.

Kalit so'zlar: toponimika, geografik nomenklatura, o'zbek tili, ingliz tili, semantika, madaniyat, qiyosiy tahlil.

Abstract: This article examines the structure, semantics, and cultural contextual differences of place names (toponyms) in Uzbek and English. The study uses a comparative strategy to study the linguistic features of toponymic units in both languages. While Uzbek toponyms are mainly derived from natural geographical features or historical people, English toponyms often embody ancient linguistic layers, social history, and migration dynamics. This article advances research in cross-cultural linguistics.

Keywords: toponymy, geographical nomenclature, Uzbek language, English language, semantics, culture, comparative analysis.

Аннотация: В статье рассматриваются структура, семантика и культурно-контекстные различия топонимов в узбекском и английском языках. В исследовании использовалась сравнительная стратегия для изучения лингвистических характеристик топонимических единиц в обоих языках. В то время как узбекские топонимы в основном происходят от природных географических объектов или исторических личностей, английские топонимы часто воплощают древние языковые

слои, социальную историю и динамику миграции. В данной статье рассматриваются исследования в области кросс- культурной лингвистики.

Kirish. Til har bir jamiyatning tarixi, madaniyati va tafakkurini aks ettiradi. Xususan, toponimlar til va madaniyat o'rtasidagi munosabatni yaqqol ko'rsatadi. O'zbek va ingliz tillaridagi joy nomlari o'zining alohida tuzilishi, semantik ahamiyati va tarixiy sharoiti bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada ikki til o'rtasidagi toponimlarning o'xshash va farqli tomonlari ko'rib chiqiladi. Maqsad toponimlar yordamida ikki guruhning tili va madaniyatining xususiyatlarini aniqlash va lingvistik xulosalarni shakllantirishdir. Maqolaning tarjima asarlarida keltirilgan toponimlar 19 turga bo'lingan: aholi punktlari nomlari; tog' va tepalik nomlari; suv omborlari nomlari; ko'cha nomlari; qirollik va davlat nomlari; park nomlari; saroy nomlari; masjid nomlari; antroponimik hududlar; bozor nomlari; vodiy va dara nomlari; qal'a nomlari; qabr nomlari; o'tish joylari va stantsiya nomlari; qabriston nomlari; yodgorlik va haykallarning nomlari; ko'prik nomlari; stadion nomlari; va qamoqxona nomlari. Maqolada inglizcha-o'zbekcha transkripsiya tamoyillariga amal qilish, lotin alifbosidan foydalanish, toponimik atamalarni tarjima qilishda geografik nomlar lug'atini yaratish tarafdori.

Metodlar. Tadqiqot qiyosiy va tahliliy metodologiyalarni o'z ichiga oladi. O'zbekiston xaritasidan 20 ta, Angliya va AQShdan 20 ta joy nomi bo'yicha tadqiqot o'tkazildi. Har bir toponim etimologik tahlil qilinib, uning semantik ahamiyati va tarixiy asoslari ochib berilgan. Bundan tashqari, bosma manbalar va onlayn toponimik ma'lumotlar bazalaridan foydalanilgan.

Fonetik o'xshashlik tufayli o'zbek tilida jarangsiz undoshning qo'llanishi ko'pincha keyingi jarangli fonemasiz sodir bo'lishi va undan keyin ajratuvchi unli kelishi kuzatiladi. Fonetik transkripsiya bo'yicha ko'rsatmalar "kh" harf birikmasini bitta tovush - "h" bilan ifodalashni maslahat beradi. Xiva va Xonariq toponimlari, xususan, Xiva va Xon-Ariq shakllari tarjimasida "kh" harf birikmasidan foydalanilganini kuzatdik. Shunga qaramay, biz "h" ning inglizcha tarjimasida "kh" harf birikmasi izchil ishlatilmagan toponimlarni ham kuzatdik. Jumladan, u Xirot- Hirot uslubida ishlangan. Tarjimaning ikkinchi varianti o'zbek tilining eng ko'p vakili bo'lib, o'quvchiga ko'proq tanish. Shunga qaramay, avval aytib o'tganimizdek, kh undosh fonemalarining birikmasi ingliz toponimlari uchun ham joiz ekanligini ta'kidlaymiz. Yuqorida keltirilgan misol tarjima matnida katta yoki kichik harflar va defislardan foydalanish masalasini ko'rsatadi (Xonariq-XonAriq). Imlo va adabiy tahrirga havolalarni hisobga olgan holda, keling, chet el nomlarini yozishning asosiy tamoyillarini ko'rib chiqamiz va turli xil leksik semantik toponimlarga misollar keltiramiz. Funktsional so'zlar yoki umumiy nomlarni o'z ichiga olgan toponimlar kichik harf bilan yoziladi: (o'lim xiyoboni – o'lim vodiysi, marjon oroli – marjon oroli, Shelbi grafligi – Shelbi tumani, Regent ko'chasi – Regent tashqarisi va boshqalar) Umumiy otlar majoziy ma'noda qo'llanilganda, bosh harf bilan harf saqlanib qolishi mumkinligini ta'kidlaymiz.

Geografik belgilarga kiritilgan inglizcha nomlar, agar umumiy ot sifatida ishlatilmasa, o'zbek tilida bosh harf bilan yoziladi. Kosta-Rika, Nyu-York, Sankt-Peterburg va boshqalar. Maqolalar, zarrachalar va boshqa funktsiyali so'zlar geografik nomlarda bosh harfni saqlaydi va defis bilan bog'lanadi. Bundan tashqari, xizmat so'zlari murakkab geografik nomlar orasida kichik harflarda ko'rsatiladi va ikkita chiziqli bilan birlashtiriladi. Masalan: Bokas del Toro (Bokas-del Toro) Ba'zi g'arbiy eron va turkiy tillarga xos bo'lgan juftliklar (Mozori Sharif, Makka Madina) bilan ishlashda tarjimonlar bu mezonga rioya qilmasliklari muhim. Geografik nomlardan yasalgan sifatlar kichik harf bilan yoziladi (agar ular qo'shma otlar tarkibiga kirmasa): (Alpomish zindoni - Alpomishning zindoni, Tovkaoyim qo'rg'oni-Tavka-Aim qo'rg'oni) va hokazo. "Mamlakat/mamlakatlar"ga ishora qiluvchi geografik belgilar bosh harf bilan yoziladi, yerning tom ma'nodagi hududlarida esa kichik harf bilan yoziladi. Shimoliy Amerika, G'arbiy Hindiston, Janubiy Afrika. Biroq, asarlarning tahlili katta va kichik harflarning bir vaqtning o'zida ishlatilishining bir nechta holatlarini ko'rsatadi. Shuning uchun adabiyotda chet el toponimlarini transkripsiya qilish qoidalarini o'rganib chiqib, tarjimonga quyidagi protsessual tartibni tavsiya qilishimiz mumkin: Toponimning qaysi leksik-semantik sohaga tegishli ekanligini aniqlash muhim; Agar konsensus bo'lmasa yoki tarjimon nomi begona bo'lsa, ob'ekt haqida ma'lumotnoma materiallari yoki onlayn ma'lumotlar bazalarida ma'lumot izlash kerak. Ba'zi hollarda denotatsiyaga havola kontekstli bo'ladi; o'zbekcha tarjimaning yaxshi tasdiqlangan ekvivalentini tekshiring. Qidiruv tizimlari yordamida havolalarda leksik birlikni o'tkazishning turli xil variantlari chastotasini ko'rib chiqing. Tasdiqlash Internet orqali amalga oshirilishi mumkin. Xorijiy toponimlarni tarjima qilishda tinish belgilarini (masalan, defis va bosh harflardan foydalanish), shuningdek, strukturaviy va grammatik elementlarni (jumladan, umumiy so'zlar bilan kelishib olish) hisobga olish zarur. Agar toponim majoziy ma'noda qo'llanilsa va majoziy ma'lumotni o'z ichiga olgan bo'lsa (masalan, ishora yoki pretsedent holat), tarjimon uning kelib chiqishini aniqlashi va o'quvchiga uning ahamiyatini kontekstda yoki izoh orqali tushuntirishi kerak.

Ingliz va o'zbek tillarining grammatik qoidalariga muvofiq tuzilgan jumlar, jumladan, toponimlar, ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'rganuvchilarning ko'pchiligiga ingliz imlosining murakkabligi tufayli jiddiy to'siq bo'lib, ko'pincha jiddiy chalkashliklarga olib keladi. Ko'p sonli ingliz harflari bir nechta fonemalarni ifodalashi mumkin; masalan, c harfi Kuba va Kolumbiyadagi kabi [k] tovushini va Cincinnati (AQShning Ogayo shtatidagi shahar)dagi kabi [ts] tovushini bildirishi mumkin. Aksincha, ko'plab tovushlar ingliz tilida cheklangan miqdordagi harflar bilan belgilanishi mumkin. [k] fonemasini c, k, q harflari bilan belgilash mumkin. Bundan tashqari, ingliz tilida ba'zi undosh digraflar, jumladan th, sh, ch va ck mavjud bo'lib, ularda birlik fonemani belgilash uchun ikkita grafema qo'llaniladi. Ingliz orfografiyasida grafema va fonema o'rtasidagi birdan ko'pga va ko'pdan birga bog'lanish so'zlarni dekodlashni qiyinlashtiradi, ayniqsa birinchi tilida ortografik tizimdan foydalanadigan o'quvchilar uchun. Orfografik noaniqlikning yana bir jihati alifbo

orfografiyalarining unli fonemalarni qay darajada ifodalashidir. Ingliz imlosida u unli tovushlarni aniq ifodalaydi. Shunga qaramay, o'zbek tili imloda asosan undosh fonemalarni ifodalaydi, qisqa unlilar esa yozuvda odatda aniq belgilanmaydi. Binobarin, ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'rganayotgan va dastlab o'zbek tilida savodxonlikka ega bo'lgan o'quvchilar, ayniqsa, og'zaki o'qish jarayonida faqat unli tovushlarda farq qiluvchi so'zlarni farqlashda qiynalishi mumkin. Toponimlar, jumladan "h" undoshi ham o'zbek, ham ingliz leksikasida mavjud, chunki ingliz alifbosida sakkizinchi o'rinni egallagan ushbu harf mavjud. Ona tili rus tili bo'lgan shaxslarning o'zbek nutqidagi urg'u undoshlari qatoriga H undoshi ham kiradi. Artikulyatsiya koordinatalari boshqa undosh tizimlardan mustaqil, chunki bu undosh turkiy tilga mansub emas, balki o'zbek tiliga o'zlashtirilgan atamalar orqali kirib kelgan. Binobarin, radio va televidenie nutqida bu tovushni (x shaklida ifodalanadi) noto'g'ri talaffuz qilish holatlari mavjud. Buning birlamchi sababi x ning tabiatan turkiy emasligi; o'zbek tiliga o'zlashtirilgan atamalar orqali kirib kelgan. Rus tilining ta'siri tufayli ingliz va boshqa tillardan olingan so'zlardagi "h" fonemasi vositachi tilda "g" ga o'zgardi. Masalan: Gollandiya (Gollandiya), Gamburg (Gamburg), Gavana (Gavana). Ba'zan toponim Ogayo - Ogayo deb tarjima qilinadi va atama o'rtasida paydo bo'ladi. O'zbek tilining hozirgi orfografiyasida bir qancha so'zlar rus tilidan o'z shaklini saqlab qolgan. h tovushini bildiruvchi h harfi lotin yozuvida va ingliz imlosida qo'shimcha vazifani bajaradi. s harfi bilan qo'shilganda sh ni bildiradi; c bilan birlashganda ch ni bildiradi. Chikago, Shelbi okrugi, Chirchiq.

"O" fonemasi nisbatan yaqinda paydo bo'lgan bo'lib, lingvistik evolyutsiyaning keyingi bosqichida paydo bo'lgan. Binobarin, u faqat so'zning bosh bo'g'inida yoki bir bo'g'inli atamalarda namoyon bo'ladi. Qo'shma so'zlarda qatnashuvchi "O" harfi O'sh, Bo'stonliq kabi bo'g'inlarda ham uchraydi. Ingliz tilida o'zbek tilida topilgan o'rta kenglikdagi rezonator ishlatilmaydi. O'zbek tilidagi o' fonemasi ingliz tilida ham o, ham u sifatida tan olinadi va ifodalanadi. Masalan: O'zbekiston - O'zbekiston, xuddi shunday. O' so'zlarda kam qo'llaniladi, foydalanish bo'yicha 18-o'rinni egallaydi. Binobarin, unlilar orasida u eng kam qo'llaniladi. O'sh-O'sh qo'shimcha ravishda O'rda-O'rda shaklida qo'llaniladi. Uning bu varianti ham orfoepik standartga mos keladi. Birinchidan, ingliz tilida "o" tovushini almashtirib bo'lmaydi. Shuning uchun ingliz tilida bu tovush o'rnida ishlatiladi. O'zbekiston atamasi O'zbekiston, O'sh shahri esa O'sh deb talaffuz qilinadi. Ikkinchisi quyidagi bosqichlarga bo'linadi: to'g'ridan-to'g'ri bo'lmagan tarjima; fonetik yoki orfografik tasvirni o'z ichiga olgan transliteratsiya; tarjima strategiyasi, bevosita tarjimani bildiradi; va yuqorida aytib o'tilgan usullarning kombinatsiyasidan foydalanadigan gibrid yondashuv. Tarjima qilinmaganlar ro'yxati usuli ko'pincha renderlashni talab qilmaydigan va odatda tarjima qilinmasdan qoldirilgan toponimlar uchun qo'llaniladi, masalan, tashkilot nomlari. Transliteratsiya turli tillarda, asosan lotin bo'lmagan yozuvlarda o'rganilgan va ko'plab metodologiyalar taklif qilingan. Toponimlarning o'ziga xos mavqeini konseptual

ahamiyatga ega bo'lmagan o'ziga xos nomlar sifatida e'tirof etishimiz mumkin, ammo ularning tarkibiy tahlilini o'tkaza olmaymiz. Shunga qaramay, biz ko'plab toponimlarning hech bo'lmaganda etimologik ahamiyatga ega ekanligini tan ololmaymiz, masalan, "Granta daryosidagi ko'prik" (kelib chiqishi noma'lum Keltlar daryosini anglatadi). Keyinchalik Norman ta'siri tufayli Kante Camga o'zgartirildi. Cam daryosining nomi orqa qurilish; ammo, Kem ham amaldagi Keltlar daryosi nomi bo'lib, Kem daryosi ustidagi ko'prikni bildiradi. Bu xususiyat toponimlarga ishlov berishni murakkablashtiradi. Toponimlarni tarjima qilish texnikasi va strategiyalari Toponimlar nomli shaxslarni bildiradi, ular bir nechta aniq belgilarni, jumladan toponimlar, antroponimlar va vaqtinchalik iboralarni o'z ichiga oladi. Hech bir badiiy asarni toponimlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Muayyan xalqning tarixi va madaniyatini aks ettiruvchi toponimlar matn ichida bir qancha muhim maqsadlarga xizmat qiladi. Dastlab, ular badiiy asarning geografik kontekstini yoritib beradi, bu o'quvchiga qahramonning o'rnini aniqlash va uning muhitini tasavvur qilish imkonini beradi. Ikkinchidan, toponimlar asarda katta badiiy va tasviriy rol o'ynaydi. Muallif atrof-muhitning go'zalligi va o'ziga xosligini etkazish uchun geografik ob'ektlarning tavsiflaridan foydalanadi, shuning uchun asarda kerakli hissiy muhitni o'rnatadi. Shu bilan birga, ayrim toponimlar madaniy va tarixiy ahamiyati bilan ajralib turadi. Bunday hollarda undan foydalanish matn ichidagi ijtimoiy ma'lumotni amalga oshirishni osonlashtiradi. Toponimlar diqqatga sazovor voqealar, tarixiy qarama-qarshiliklar yoki shaxslar bilan assotsiativ aloqalarni rivojlantirishi mumkin, shuning uchun badiiy tilni kuchaytiradi va uni yanada hissiy, haqiqiy va metaforik qiladi. Bunday hollarda toponimlar madaniy va tarixiy idrok etish qobiliyatiga ega bo'lib, muallif ataylab murojaat qilib, joy va vaqtning assotsiativ davomiyligini o'rnatadi. Geografik nomlarning alohida toifasi xorijiy toponimlardan iborat. Globallashuv va ommaviy emigratsiya madaniy xilma-xillikning "yo'qolishiga" hissa qo'shib, ko'plab mualliflarni ingliz tilida so'zlashmaydigan jamiyatlar haqiqati haqida ingliz tilida yozishga undadi. Binobarin, tarjimonlar ingliz tilidagi adabiy matnlar bilan ishlashda inglizcha bo'lmagan toponimlarga duch kelishlari mumkin. Toponimlarning talqini va ko'chirilishi tarjima nazariyasi va amaliyotidagi eng qiyin va eng dolzarb masala hisoblanadi. Xorijiy geografik nomlar rus tiliga transkripsiya va transliteratsiya yo'li bilan tarjima qilinadi, garchi bu asosiy ko'rsatma qo'shimcha izohga bog'liq bo'lsa-da. Binobarin, dastlab chet tilida tuzilgan, keyin rus tiliga tarjima qilingan, so'ngra rus tilidan o'zbek tiliga tarjima qilingan matnlar o'zbek millatiga mansub kitobxonlar uchun muayyan qiyinchiliklar tug'dirishi ko'rsatildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi ko'plab joy nomlari tabiiy elementlar (masalan, Qiziltepa, Chorbog'), tarixiy shaxslar (masalan, Amir Temur, Ulug'bek) va topografik xususiyatlardan kelib chiqqan. Ingliz joy nomlari Manchester ("erkaklar qal'asi") va Oksford ("er toshi") kabi qadimgi kelt, anglo-sakson yoki rim tilidan kelib chiqqan. Qolaversa, ingliz tilidagi toponimlar ko'proq grammatik o'zgarishlarga uchragan, o'zbek tilidagilar esa o'zining asl shaklini saqlab qolgan.

Muhokama. Ushbu nomutanosibliklar ikki populyatsiyaning tarixiy evolyutsiyasi, madaniy tamoyillari va til bosqichlarini ko'rsatadi. O'zbek toponimlarida an'anaviylik va yer bilan bog'liqlik ko'proq namoyon bo'ladi, ingliz toponimlari esa o'tmishdagi bosqinlarni, turli populyatsiyalarning qo'shilishi va lingvistik evolyutsiyani tasvirlaydi. Ushbu farqlar tilni o'rganishda muhim qiyosiy ma'lumotlarni tashkil qiladi.

Xulosa. O'zbek va ingliz tillaridagi joy nomlari tuzilishi, ma'nosi va tarixiy kelib chiqishi bo'yicha jiddiy tafovutlar ko'rsatadi. Har bir til o'z xalqining tarixiy va madaniy xotirasini o'zining toponimik omborida saqlaydi. Ushbu maqola ikkala tilda toponimikani chuqur o'rganish va madaniyatlararo lingvistik tahlil uchun asos bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Leonovich, e. o., Leonovich, o. a. (2021). geografik nomlar AQSh/ingliz tilidagi o'quv qo'llanma. (298-bet). Moskva: Izdatelstvo "Flinta" 2021.
2. Leonovich, O. A. (2007). Madaniyatlararo muloqotga kirish: Ta'lim resursi. (368-bet). Moskva: Gnozis.
3. Madrahimov, Z. (2017). Tarixiy toponimiya. Darslik, T., "Navro'z" nashriyoti.
4. Maslova, V. A. (2001). Lingvokulturologiya: Ucheb. O'quv qo'llanmalari. yuqori parvoz muassasasi. (208-bet). Moskva: Izdatelskiy markazi "Akademiya".
5. Murzaev, E. M. (1984). Slovar narodnyx geograficheskix terminov. (461-bet). Moskva. "Mysl".
6. Nafasov, T. (1988). O'zbekistonning toponalari (O'zbekistonning janubiy viloyatlari). Time: "Surxon-Nashr" (2004).. Toshkent: